

Inhoud

Voorwoord, Robert Pilat	5		
Inleiding	9		
1. Het handengevecht	18		
Thema: Mensen zijn alleen samen			
2. Kasper kan niets vergeten	22		
Thema: Het vergeten als activiteit			
3. De groeiwedstrijd	27		
Thema: Win een wedstrijd!			
4. Kunnen stoeptegels leren slapen?	30		
Thema: Wat is eigenlijk leren?			
5. Marie en Tipper spelen mus en schildpad	34		
Thema: Praten over het denken			
6. Kasper vangt een woord	39		
Thema: Maak een nieuw woord			
7. Stokke doet het en Okke soms ook	43		
Thema: Kleine en grote mensen			
8. Wat je ziet tel je zelf	47		
Thema: Het verschijnsel twee			
9. Het Stenenmuseum	51		
Thema: De persoonlijke indruk uitdrukken			
10. Wolven huilen en eieren	54		
Thema: Absurdistisch taalgebruik in de school			
11. Het denkpark van Tipper en Marie	58		
Thema: Metaforen voor het denken			
12. Het babydiploma	63		
Thema: Bestaande en niet bestaande diploma's			
13. Wil Kasper binnenstebuiten?	67		
Thema: Grenzen aan de omkering			
14. Kom hier, Marie!	70		
		Thema: Over de wereld van de niet-lezers	
		15. Namen kun je niet zien!	73
		Thema: De ouderdom van de taal	
		16. Pim praat met een boom	77
		Thema: Praten en luisteren	
		17. Zappend over de stoep	80
		Thema: Zijn stemmingen te manipuleren?	
		18. Chico & Zeno in bad	85
		Thema: Jonge en oude denkers	
		19. Kasper keert het om	89
		Thema: De omgekeerde wereld	
		20. Het probleem van Tipper	93
		Thema: Ordenen	
		21. De dikke man is gelukkig	96
		Thema: Zijn we gelukkig?	
		22. Marie doet het tegelijk	98
		Thema: Wat kan allemaal tegelijk?	
		23. Kasper wil het weten	103
		Thema: Over wat je weet en wat je niet weet	
		24. Kasper als ezel	106
		Thema: De ezel die moet kiezen	
		25. Kasper mist iets	111
		Thema: Iets zoeken dat geen naam heeft	
		26. Kaspers raadsel	113
		Verantwoording	117
		Literatuurlijst	119

Voorwoord

Ik woonde als jongetje in een afgelegen buurt van Warschau, dicht bij de stadsgrens die werd gemarkeerd door een rangeervak, industriële terreinen, stortplaatsen en andere duistere plekken. Deze buurt werd het paradigma voor mijn verbeelding. De spoorrails was de grens van de bewoonde wereld en niemand had toestemming om deze over te steken. Aan onze kant van de rails werd alles - zoals ik vandaag zou zeggen - geïnterpreteerd: school, winkels, bekende straten, honden en oude vijanden zoals huisbewaarders. Aan de andere kant waren de dingen doofstom, mysterieus, angstwekkend en uiteraard vreselijk uitdagend. De filosoof Ludwig Wittgenstein heeft in een vaak geciteerde passage de taal omschreven als een stad met een oud centrum en nieuwe buitenwijken. Als we bedenken hoe we de taal leren kennen, dan is er slechts een deel dat herinnert aan de manier waarop een moderne reiziger in een stad aankomt: vanuit de trein of het vliegtuig direct in goed georganiseerde, je kunt wel zeggen geïnterpreteerde, plaatsen zoals het station of het vliegveld. Een ander deel van onze introductie in de taal is de fascinatie met haar buitenwijken. Wat volwassenen ook zeggen, kinderen zullen altijd zoektochten organiseren naar plaatsen zoals rangeerterreinen, ze zullen onbekende woorden, spelletjes en interpretaties uitproberen. Sommige architecten droomden van een

stad zonder buitenwijken, maar het bleek een nachtmerrie te zijn. Opgroeien in een taal en door een taal betekent ook het testen van de grenzen van die taal.

En dat doet Kasper, het belangrijkste karakter in de denkende verhaaltjes van Berrie Heesen. We zien hem woorden vangen in een net, nieuwe woorden uitvinden, verbeelden wat het omgekeerde van verschillende handelingen zou kunnen zijn en trachten deze als zodanig uit te voeren. Kasper kan het niet laten om de regels uit te dagen. Hij wordt ook gefascineerd door de orde, als hij probeert zijn geheugen te organiseren door alles wat hij zich herinnert te verwoorden, en dit op briefjes te schrijven, die hij op zijn rug draagt als een kattestaart.

Mijn kinderjarendroom over wat er aan de andere kant van de rails was en Kaspers strijd met woorden en regels zijn beide voorbeelden die laten zien, dat er geen scherpe scheiding is tussen handelingen en taal. Aan de ene kant vragen nieuwe praktische en cognitieve taken ook om een nieuwe taal, aan de andere kant opent linguïstische creativiteit de weg naar kennis en een rijkere praktijk. Berrie Heesens verhalen zijn geschreven in deze geest. Ze maken deel uit van een fascinerende poging kinderen kennis te laten maken met een dergelijke creativiteit. Al weer enige tijd is deze praktijk bekend onder de naam 'Philosophy for Children', hetgeen de naam is van het curriculum dat Matthew Lipman heeft gecreëerd in de zeventiger en tachtiger jaren, en wat zich

heeft ontwikkeld tot een wereldwijde opvoedingspraktijk. De materialen voor filosofisch onderzoek met kinderen omvatten romans en korte verhalen die vergezeld gaan van handleidingen. Leraren worden zo voorzien van ideeën hoe de verhalen filosofisch gebruikt kunnen worden. Veel nieuw interessant materiaal is recent aan dit programma toegevoegd in de vorm van video's, prentenboeken en verschillende activiteiten zoals spelletjes, voorstellingen, wedstrijden, tekenopdrachten, enzovoort.

De oorspronkelijke aanpak van Lipman bestond uit het aanbieden van levensechte situaties aan kinderen in de vorm van romans. De karakters in deze romans leven niet alleen in zulke situaties maar bespreken deze ook steeds, vormen hun oordeel, worden bekritiseerd en door anderen uitgedaagd, worden geconfronteerd met verlies en winst aan inzicht, ontwikkelen een beter begrip en worden volwassen. Het is de verwachting dat door het bespreken van deze romans in de klas, de leerlingen op twee terreinen winst boeken: aan de ene kant krijgen ze de kans om onderwerpen te bespreken die anders nauwelijks op school of thuis aangesneden worden, aan de andere kant krijgen ze een model aangeboden van een communicatieve klasactiviteit (dit model wordt een 'filosofische onderzoeksgroep' genoemd). Deze romans kunnen ook buiten de filosofieles gebruikt worden voor intellectueel onderzoek.

Het belangrijkste resultaat van dit filosofische curriculum voor kinderen is dat een verband gelegd wordt tussen de natuurlijke kinderlijke interesse in verschillende levensvragen en het belang van het beter denken en communiceren. Leren omgaan met allerlei zorgwekkende, verwarrende en spanning oproepende zaken vereist een beter besef van hoe ons brein te werk gaat. Het is voor kinderen heel goed mogelijk om een wezenlijk inzicht in deze zaken te verwerven, vooropgesteld dat ze kans krijgen om een kritische en vragenstellende benadering te ontwikkelen over wat ze denken en hoe ze denken. Filosofie is de kern van dit curriculum, daar filosofie onze cultuur heeft voorzien van methoden voor een dergelijke manier van denken: nooit afgerond, altijd vragend, altijd op zoek naar een nieuwe taal om de dingen aan de rand van ons begrip op een bepaald moment tot uitdrukking te kunnen brengen.

Berrie Heesen is al vele jaren betrokken bij de theorie en de praktijk van het filosoferen met kinderen en geeft dit op zijn eigen originele manier vorm. Zijn denkende verhaaltjes zijn kort en goed hanteerbaar binnen de gebruikelijke lestijd. Ze zijn niet georganiseerd binnen een strak logische of didactische structuur die gericht is op schoolse hanteerbaarheid. Deze bundel is geen inleiding in de filosofie.

Toch zijn het niet de praktische kenmerken die de verhaaltjes typeren. Het is het focus dat zonder voorbehoud is gericht op de taal en het

mentale avontuur. De karakters in deze verhaaltjes zijn geboeid door het anders denken, het classificeren van de dingen, het uitvinden van woorden en het spelen met taal. Zonder er erg in te hebben treft de lezer - of dat nu een volwassene of een kind is - zichzelf in gedachten aan, in verwondering. Hoe snel zijn gedachten? Wat is omkeerbaar en wat niet? Is het mogelijk om een nieuw betekenisvol woord uit te vinden? Hoe komt het dat een deel van mij iets wil en een ander deel iets anders? Wat kan wel en wat kan niet geteld worden? Kunnen we beloofd worden voor het feit dat we geboren zijn? Waarom vergeten we dingen die we willen onthouden en herinneren we de dingen waar we niet om geven of die we willen vergeten? Er zijn dozijnen van dergelijke vragen die gesteld worden en waar we over nadenken als we de verhaaltjes lezen. Sommige benaderen morele kwesties of onderzoeken logische puzzels, andere zijn verbonden met de verbijsteringen van de taal. De grenzen tussen deze gebieden doen niet ter zake, omdat de verhaaltjes van Heesen juist het gebied onderzoeken waarin alle grenzen getest worden. Het is niet enkel een spelletje. Alle vragen zijn echte vragen en de praktijk van het bediscussiëren van verhaaltjes met kinderen maakt duidelijk: goedkope antwoorden of intellectuele trucs volstaan niet.

De verhaaltjes die in dit boek worden gepubliceerd, hebben inmiddels ook hun weg naar Po-

len gevonden. Het afgelopen jaar is de Poolse vertaling op basisscholen in Polen gebruikt en deze maakt nu deel uit van het standaardmateriaal dat gebruikt wordt tijdens alle cursussen 'filosoferen met kinderen' die hier overal worden gegeven. Het Poolse Centrum voor kinderfilosofie ontvangt geregeld systematisch geschreven verslagen van lessen die op basis van dit materiaal her en der worden gegeven. Deze verslagen laten zien hoe gevarieerd het materiaal gebruikt kan worden en hoe positief het gebruik in de klas is. Er hebben theatervoorstellingen in de klas plaatsgevonden op basis van sommige verhaaltjes, er zijn tekeningen gemaakt en schriftelijke verwerkingen (ook in het voortgezet onderwijs). Voorop staan de fascinerende gesprekken met kinderen tussen de 6 en 10 jaar die het enorme intellectuele potentieel van de leerlingen blootleggen. Het is wellicht toepasselijk om op deze plaats te reageren op de vrees die soms door ouders en leraren wordt geuit in verband met het filosoferen met kinderen. Binnen de context van de school zijn we verantwoordelijk voor het realiseren van specifieke, educatieve doelstellingen. Plezier zonder cognitieve resultaten is niet onze eerste zorg, los van onze waardering voor speciaal dit soort plezier. Wat ten grondslag ligt aan deze vrees is een begrijpelijke pedagogische zorg omtrent kennisverwerving en de groei van de persoonlijkheid van de kinderen. Het is onderdeel van de professionele ambitie van elke leraar zeker te weten

dat hij of zij bijdraagt aan deze doelstellingen en deze niet vervangt door iets anders. Nu is het wellicht zo dat avonturen in het denken moeilijker gevangen kunnen worden in de taal van de concrete resultaten, maar ze versterken absoluut de attitudes die overal in het educatieve proces als belangrijk worden erkend: de moed om vragen te stellen en verschillende gezichtspunten uit te proberen, zelfreflectie, nieuwsgierigheid naar hoe iemand anders erover denkt, sensitiviteit voor de eisen die uit de taal voortkomen, besef van de grenzen van kennis en de fascinatie deze grenzen te testen en te onderzoeken. Op grote schaal worden deze attitudes, die in het onderwijs door te filosoferen worden geïntroduceerd, al door leerkrachten gewaardeerd, zelfs door diegenen die nog nooit van het filosoferen met kinderen hebben gehoord. Het is niet zo dat filosofie vanuit het niets met een of andere opvoedkundige aanpak in de school verschijnt. Filosofie versterkt en brengt onder één noemer wat daar al plaatsvindt door nadenkende leerkrachten die het zelfstandig leren denken aanmoedigen en waarderen.

Het gebruiken van het soort denkende verhaaltjes zoals Berrie Heesen hier presenteert, zorgt ervoor dat sprake is van een onvergetelijke ervaring in het klaslokaal.

Kinderen houden van de karakters van Berrie Heesen zodra ze deze leren kennen. En als ze alle verhaaltjes besproken hebben, vragen ze naar meer. Vooral Kasper wordt een echt

kind. Je vraagt je af hoe dat komt? Kasper wordt niet beschreven op een manier waarop we gewend zijn dat mensen of kinderen beschreven worden. We krijgen niets te horen over hoe hij eruit ziet of wat zijn interesses zijn, over zijn gezin en zijn vrienden, over zijn blijdschap en verdriet. Hij doet eigenlijk niet veel dingen. Daarentegen heeft hij gedachten, vragen, twijfels en overtuigingen. Is dat voldoende om van een persoon te spreken? Blijkbaar. Sla de opwindende die zijn avonturen in het denken vermoedelijk veroorzaken bij jouw kinderen eens gade. Deze verhaaltjes zijn niet alleen bestemd voor schoolgebruik, ze kunnen ook thuis gelezen worden. Je kunt ze gebruiken voor ‘denkkwartiertjes’ met je eigen kinderen en zelfs als voorleesverhaaltjes voor het slapen gaan. In al die gevallen worden het memorabele ervaringen in het denken.

Robert Pilat, Warschau, September 1995

Inleiding

De verhaaltjes die in dit boekje zijn bijeengebracht, zijn in de eerste plaats bedoeld om open gesprekken met kinderen op gang te brengen over tal van onderwerpen die de moeite van het overdenken waard zijn. Wat zijn open gesprekken? In ieder geval zijn het gesprekken die gekenmerkt worden door het gebruik maken van open vragen. Wat open vragen zijn is makkelijker te beantwoorden dan wat open gesprekken zijn, vandaar dat deze inleiding vooral gaat over het verschil tussen open en gesloten vragen.

Schoolse belemmeringen

Het is mijn stellige overtuiging dat in de gesprekken met jonge kinderen vele kansen onbenut blijven. Over het algemeen worden de intellectuele capaciteiten van kinderen ernstig onderschat, zodat tal van openingen voor een boeiende (en ook leerzame) conversatie in de kiem gesmoord worden. Zonder dit direct te kunnen bewijzen, dunkt mij toch dat dit in de eerste plaats het gevolg is van het moderne, gestroomlijnde algemeen onderwijs. Het onderwijs is nog altijd gebaseerd op het adagium dat het moet aanleren wat nog niet bekend is. Dit leidt tot een onderwijsinstelling waarin een automatisme is opgenomen: de gedachte dat de school weet wat kinderen niet weten. Deze - overigens niet te ontken-

nen - ongelijkheid ontnemt het zicht op de denkcapaciteiten van vooral jonge (nog niet ge'school'de) kinderen. Deze onderwijsopvatting is ongetwijfeld succesvol geweest voor het veralgemeniseren van het onderwijs aan alle kinderen, ofwel voor het openstellen van het algemeen onderwijs voor kinderen uit alle lagen van de bevolking. Sociaal (democratisch) gezien is dit vruchtbaar geweest. Voor de individuele kansen van kinderen heeft deze gelijke monniken-gelijke kappen benadering (een uitdrukking die nog veel te vaak binnen de schoolmuren gehoord kan worden) ertoe geleid dat de mogelijkheden voor het creatieve denken, het onderzoeken, het vragen stellen sterk zijn ingeperkt. Het spanningsveld in het algemeen onderwijs bevindt zich tussen het voldoende aandacht geven aan alle kinderen in de groep en het scheppen van ruimte, zodat kinderen individueel hun talenten en capaciteiten kunnen ontwikkelen. Dat spanningsveld zal blijven bestaan. In een groep van ongeveer 25 kinderen is er onvoldoende tijd om overal aan toe te komen.

Wat is wijs en wat is onzin?

Filosoferen als methode in het onderwijs is een combinatie van samen denken en extra ruimte creëren voor het individuele denken. In al die kinderlijke bovenkamers spelen zich verschillende taferelen af, worden afwijkende

1. Het handengevecht

Gevulde koeken! Heerlijke gevulde koeken! Een schaal voll!
Marie heeft een hele grote gevulde koek gegeten, mmmm....
Er ligt nog één grote gevulde koek op de schaal. Het is de laatste.
De anderen zijn de tuin in gelopen. Marie is alleen in de kamer.
De ogen van Marie loeren naar de koek.
De linkerhand van Marie gaat heel langzaam naar voren.
Het lijkt of Marie zelf niet weet dat haar linkerhand naar voren gaat.
Haar linkerhand schuift precies naar de grote gevulde koek.
En net als de linkerhand de koek wil pakken, gebeurt het.
Pats!
De rechterhand van Marie schiet uit. Midden op haar linkerhand.
De rechterhand lijkt te willen zeggen: 'Marie niet doen!'
Kan een rechterhand iets zeggen tegen een linkerhand?
Dat kan toch niet!
Toch gaat het zo.
De linkerhand wil de gevulde koek pakken. De rechterhand wil niet dat die koek gepakt wordt en dat lukt. De rechterhand schiet uit om de linkerhand te stoppen.
Er is maar één ding dat Marie niet snapt.
De rechterhand en de linkerhand zijn toch allebei handen van Marie.
Hoe kunnen die dan ruzie hebben?

Thema: Mensen zijn alleen samen

Hoe komt het dat het ene deel van ons lichaam soms iets anders wil doen dan een ander deel?

Een belangrijk kenmerk van onze levensvorm is de tegenstelling in de manier waarop we leven tussen het individu en de groep. In het verhaal wil de linkerhand alleen wat goed is voor Marie. De rechterhand bewaakt de regels van de groep, zodat Marie met anderen kan meedoen. Dat botst zo nu en dan. Soms overheerst de persoonlijke wil, soms overheersen de regels van de groep waarmee we samenleven. Zulke botsingen zijn moeilijk te vermijden.

Iemand die volledig leeft volgens de regels van de anderen, verliest zijn of haar persoonlijkheid. Dat is tamelijk gevaarlijk, want anderen bepalen dan je leefpatroon, zoals ten tijde van het Hitler regime.

Iemand die alleen leeft volgens zijn of haar eigen wil, krijgt subiet grote problemen. Wat een prachtige snor had Salvador Dali, en wat een ego!

Slechts een enkele volwassene slaagt erin om alleen naar eigen wil te leven. Meestal zijn dat grote kunstenaars (zoals Dali), die als uitzondering èn met afgunst getolereerd worden. Het zijn ook bedelaars of drop-outs, die voor de gemeenschap niet meer meetellen. Onze wereld kan niet zonder de extreme enkelingen (er zouden geen grote kunstenaars en weten-

schappers meer opstaan) en evenmin zonder de overdreven gezagsgetrouwen, die volgens de regels leven (het bureau om je pasgeboren baby aan te melden zou anders altijd gesloten zijn). Het zijn deze uitersten in onze samenleving die we op bescheiden schaal in elk mens terug kunnen vinden.

Jonge kinderen hebben natuurlijk al wel ontdekt dat we soms door dilemma's geplaagd worden. De achtergrond van deze dilemma's is een volstrekt raadsel voor ze. Door hier met elkaar over te praten, krijgen we meer inzicht in de twee kanten aan ons leven: het samen zijn met anderen en het ontwikkelen van ons eigen leven.

Concreet komen dilemma's vaak tot uitdrukking in de keuzen die we maken, dagelijks moeten we heel vaak kiezen. Meestal bestaat de keus uit een aangeboden variatie, zoals in het simpele geval van een ijsje kiezen. Dit lijkt enkel een kwestie van smaak (waar heb ik zin in? wat vind ik lekker?) te zijn. Zo is het aan de oppervlakte, onder de oppervlakte speelt mee: wat anderen kiezen (bij een groep behoren), misschien wat gezond is (leefregels als: leef gezond!), wat broer zegt als ik die grote gele neem (beeldvorming in de ogen van anderen), enzovoort. Zelfs het kiezen van een ijsje kan zo vreselijk moeilijk zijn. In sommige gevallen zoals met de koeken van Marie kun je de volgende driedeling maken:

- enkel denken aan jezelf, of

- denken aan anderen, of
- rekening houden met regels, zoals je mag niet het laatste koekje van de schaal nemen of de regel dat je niet meer van de schaal mag nemen dan anderen.

De tweede en derde optie zijn niet hetzelfde: je kunt uit jezelf aan anderen denken zonder dat er een specifieke regel van toepassing is die jou daartoe uitnodigt. Je kunt ook met bestaande regels rekening houden die de omgang met anderen reguleren.

Stimuleer kinderen na te denken over hoe het komt dat het soms zo moeilijk is om te kiezen en waar dat door komt. Laat ze hun gedachten daarover verwoorden. Het lijkt een moeilijke vraag en dat is het ook. Dit neemt niet weg dat kinderen gestimuleerd kunnen worden erover na te denken. Als een enkeling na aandringen met een oplossing komt, is dat een hele prestatie. Zo iets is niet slechts een individuele prestatie, door met elkaar het probleem te onderzoeken wordt iedereen gedwongen daarover na te denken. Die gemeenschappelijke inzet creëert vaak de basis voor een individuele vondst. Er is niets aan de hand als ze er niet uitkomen of geen antwoord weten. In dat geval laten we de kwestie verder rusten. Wellicht komt er één een volgende dag met een oplossing. Ik heb wel eens twee weken later opeens een oplossing gehoord voor een vraag die ik gesteld had.

Handvragen

1. Wat wil de linkerhand van Marie?
2. Wat wil de rechterhand?
3. Heb jij wel eens last van twee handen die allebei iets anders willen?
4. Waarom hebben we twee handen?
5. Kunnen je eigen handen ruzie hebben?
6. Doet de linkerhand stout?
7. Welke dingen horen bij jou?

2. Kasper kan niets vergeten

Kasper loopt de klas binnen. Alle kinderen kijken naar hem. Zò hebben ze Kasper nog nooit gezien. Kasper heeft allemaal touwtjes achter zich hangen.

Aan het eind van al die touwtjes zitten briefjes. Op die briefjes staan woorden geschreven.

Vanuit de klas wordt van alles geroepen.

'Kasper, wat zijn dat voor briefjes?'

'Kasper, Kasper, Kasper, pas op je struikelt.'

'Kasper, mag ik eerst touwtje trekken?'

Kasper gaat heel rustig zitten. Kasper weet dat hij vandaag niets vergeten is. Alles wat Kasper kan vergeten, staat op zijn briefjes. Vandaag gaat het niet mis met Kasper.

Wat staat er op al die briefjes?

Op een briefje staat dat Kasper Kasper heet.

Op een briefje staat wie de vader en de moeder van Kasper zijn.

Op een briefje staat waar Kasper gisteren gespeeld heeft.

Op een briefje staat: in de winter winterjas aan, in de zomer zomerjas aan.

Op een briefje staat: in het weekend tv kijken.

Op een briefje staat dat zondag de dag na zaterdag is en de dag voor maandag.

Op een briefje staat dat je met je ogen moet knipperen als je in de zon kijkt.

Op een briefje staat dat je 'bedankt' moet zeggen als je wat lekkers in de winkel krijgt.

Op een briefje staat: doortrekken op de wc!